

הלכות רכילות

קריאה ביקורתית חדשה בשיטת
ר' ישראל מאיר הכהן מראדין בספרו 'חפץ חיים'

עידו פכטר

א. פתיחה

המקור הראשוני שאנו רגילים לפנות אליו בכל שאלה הנוגעת לרכילות או ללשון הרע הוא ספרו של ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, **חפץ חיים**. די לעיין בספרות הפוסקים האחרונים כדי להיווכח בחידוש העצום שיש בספרו. בניגוד לנושאים רבים בהלכה שרק התעצמו עם התפתחות הספרות התורנית, נדמה שבנוגע לרכילות ולשון הרע אפשר לקבוע במידה רבה של ודאות שפרט לחיבורים שונים, שעיקרם היה דברי מוסר (כגון ספר **שערי תשובה** לרבנו יונה או **ראשית חכמה** לר' אליהו דיוידאש), לא היה מי שפיתח אותם הרבה מעבר לאותן שש הלכות ידועות שניסח הרמב"ם בהלכות דעות - עד מפעלו של החפץ חיים. פוסקים חשובים כגון ר' יוסף קארו ור' אברהם דאנציג כמעט לא עסקו בנושאים האלה בספריהם, ואף אחרים, כר' אברהם גומבינר, בעל פירוש **מגן אברהם** על השולחן ערוך, הסתפקו בציטוט דברי הרמב"ם בלוויית שינויים קלים בלבד.¹ והנה, באופן המעורר ללא ספק התפעלות והשתאות, יצר החפץ חיים בספרו, ממש בבחינת יש מאין, קודקס רחב ומסועף של הלכות בענייני לשון הרע ורכילות, הכולל קרוב לעשרים פרקים ועשרות הלכות המבוססות בבקיאיות ולמדנות עצומה על מקורות רבים ומגוונים.

הכותב הוא בוגר
ישיבות מעלה
אדומים ופתח
תקווה, מוסמך
לרבנות, וחבר
מערכת מוסף
שבת, מקור
ראשון

1 ראו ערוך השולחן, אורח חיים, קנו, יג-טו; קיצור שולחן ערוך, ל, א-ו; שולחן ערוך הרב, אורח חיים, קנו, י-יב.

אך תמיהה גדולה מזו היא שכמעט לא מצאנו שמפעל עצום ומחודש זה עורר התנגדות מצד פוסקים וגדולי דור. אדרבה, מלבד כמה ביטויי פליאה, שנבעו מהשתאות יותר מאשר ביקורת,² נראה שהחפץ חיים התקבל על רוב הציבור והפוסקים כאוטוריטה ההלכתית המוסמכת והמוסכמת בעניין לשון הרע ורכילות,³ והספר אף נכנס לסדרי הלימוד של ישיבות ובעלי בתים כאחד. גם אם הועלו דברי ביקורת כלפיו הרי היו אלה לרוב הערות נקודתיות או הסתייגויות עדינות לשון ולא התנגדות עקרונית למפעל מחודש זה.⁴ ייתכן שהסיבה לכך היא בקיאותו ולמדנותו המופלגות וההוכחות המוצקות שהביא לכל אחת מהלכותיו, אשר סתמו מראש את הגולל על כל ניסיון ויכוח או מחלוקת, או אישיותו וצדיקותו המופתיות שעשו רושם רב בעולם התורה,⁵ וייתכן שאף קבלת חיבורו **משנה ברורה** עזרה לכך.⁶

בדברים שלהלן נבקש לבחון את ההצדקה ליצירה חדשה זו, מתוך התמקדות בחלקה השני, הלכות רכילות. דומני שבניסוח הלכות אלו מגיע חידושו של החפץ חיים לשיאו, שכן בניגוד לאיסור לשון הרע, שלו מצאנו במקורות הלכות אחרות (שמספרן אמנם מועט, אך ממשי),⁷ לגבי איסור רכילות לא מצאנו את הפוסקים מנסחים עבורו הלכות מפורשות. ברוב הפוסקים הוא מובא בדרך הצגת הפסוק ששימש לו מקור, נוסף על מדרש אחד או שניים, אך לא הרבה מעבר לכך. גם בספרות חז"ל ובתלמודים נראה שהעיסוק העיקרי הוא בנוגע ללשון הרע ואילו לרכילות כמעט לא מצאנו התייחסות. אם כן, מהם מקורותיהן של הלכות רכילות?

2 ראו לשון נותני ההסכמות לספר **חפץ חיים**: "לא מצאנו עד הלום לאחד מגדולי הראשונים ואחרונים ז"ל אשר באו לבאר כל פרטי ההלכות מכל האיטורים החמורים הללו באורך בכל פרטותיהם ובכל דקדוקיהם". ראו גם **שו"ת בני בנים**, חלק א, סימן מב: "...הגם קיבלתי מהגמור" זצלה"ה שתפסו גדולי דורו על ספר חפץ חיים שהביא הרבה מדרשים ומאמרי ירושלמי ובנה עליהם הלכות מוצקות...".

3 ראו לדוגמה **שו"ת מנחת יצחק**, חלק ו, סימן קלט; **שו"ת מנחת שלמה**, חלק א, סימן פא; **שו"ת ציץ אליעזר**, חלק טז, סימן ד; **שו"ת יחווה דעת**, חלק ד, סימן ס; **שו"ת יחל ישראל**, סימן יא; **שו"ת משנה הלכות**, חלק ה, סימן רנד.

4 עיינו **הראי"ה** קוק, **מצוות הראי"ה**, ירושלים תשמ"ה, 'הערות לספר חפץ חיים', עמ' צז-צח. הראי"ה שם חולק לא מעט על ריבוי הלאוין של החפץ חיים, ואולם לא עולה בדבריו התנגדות עקרונית לעצם מפעלו של החפץ חיים. לעומת זאת, ראו בדברי אביו, ר' שלמה זלמן הכהן קוק, בהערותיו למניין הלאוין של החפץ חיים, המופיעים שם, עמ' ק: "וכללנו לאו זה אף ברכילות" - תימא, האם רכילות אינו לשון הרע?". רש"ז קוק סובר אפוא כי רכילות היא-היא לשון הרע, ובשל כך מיותר לציין שהאומר אותה עובר על הלאו המוזכר. זהו כיוון המלמד על התנגדות עקרונית להעתקת לאוים אל הלכות רכילות, ובכל זאת הדברים נאמרים בצורה מעודנת ולא ישירה. הפניות נוספות לחיבורים שבהם הערות לספר **חפץ חיים** אפשר למצוא במאמרו של בנימין בראון, 'From principles to rule' and from Mussar to Halakhah - The Hafetz Hayim's rulings on libel and gossip', *Dine Israel*, 25 (2008), pp. 171-256, הערה 2.

5 דבר זה עולה רבות בספרו של משה מאיר ישר, **החפץ חיים - חייו ופועלו**, תל אביב 1958. ראו לדוגמה שם כרך א, עמ' ריא.

6 **ספר חפץ חיים** יצא לאור בקיץ תרל"ג, והכרך הראשון של ספר **משנה ברורה** יצא לאור עשר שנים לאחר מכן, בשנת תרמ"ג. ספר **משנה ברורה** התקבל בעיקר לאחר מותו של החפץ חיים, ולכן ייתכן שיש לראות בו רק מניע מאוחר יותר להתקבלות ספר **חפץ חיים** בעולם התורה. וראוי הדבר עוד לעיון ומחקר. על המניעים לחיבור ספר **חפץ חיים** ראו בראון (לעיל, הערה 4).

7 לצורך העניין נתייחס אל לשון הרע כאל איסור מבורר אף שבראון, במאמרו המצוין לעיל, כבר רערו על מעמדו של איסור לשון הרע כאיסור הלכתי. וראו בעניין זה עוד אצל נפתלי רוטנברג, 'שמירת הלשון: בין הלכה למוסר בכתבי ה"חפץ חיים"', נפתלי רוטנברג (עורך), **הוגים בפרשה**, תל אביב 2005, עמ' 325-336.

התשתית הלמדנית שעליה מבסס החפץ חיים את חידושו היא הנחת יסוד שלפיה איסורי לשון הרע ורכילות חופפים כמעט לחלוטין, ולכן רוב ההלכות שנאמרו בנוגע ללשון הרע תקפות אף לרכילות. דרכו בחיבור הספר הייתה אפוא שבכל מקום שיימצאו הלכות ללשון הרע, הוא יעתיק אותן - מתוך התאמה כמובן - לדיני רכילות. כך הוא אכן עשה. בחלק הראשון של החיבור הוא עוסק בהלכות לשון הרע, ובחלק השני הוא מפרט את הלכות רכילות, שחלקן הגדול הועתק או נלמד מהלכות לשון הרע שכבר נכתבו בחלק הראשון.⁸ לשיטתו, הדבר היה כה טריוויאלי וכאלו כתוב במפורש במקורות עד שהוא נאלץ להתנצל על חזרה מיותרת זו: "ובאמת יש הרבה דינים בהלכות רכילות שנוכל ללמוד אותם מדיני אסורי לשון הרע, אך אמרתי ההכרח לחזור עוד כל דין ודין בפרטיות מחמת גודל המכשול המצוי בזה החטא, חטא הלשון, רחמנא לצלן, ואין לסמך בענין כזה על המעיין שכאשר יהיה צריך לאיזה דבר למעשה יחפש ללמד דבר מתוך דבר, וכלה האי ואולי" (הקדמה, עמ' יד).⁹ מכאן אנו למדים שגם ברכילות אנו מוצאים איסור לומר את הדברים גם אם הם אמת גמורה וגם אם הם נאמרים בפני האדם שעליו הם מסופרים, שגם רכילות יכולה להביא לעונש צרעת (אף שהמקורות מייעדים זאת רק לדובר לשון הרע), שגם ברכילות שייכים היתרים מיוחדים כגון אפי תלתא (בפני שלושה) ואיסורים מיוחדים של "אבק", ועוד.

המעין היטב בחיבורו של החפץ חיים יוכל לראות כי הנחת היסוד בדבר החפיפה בין איסורי לשון הרע ורכילות מסתמכת על שני טיעונים:

1. איסור לשון הרע כולל גם את איסור רכילות מבחינת סיווג המצווה. לכך מוצא החפץ חיים סמך בשיטות הירושלמי, הרמב"ם ורבנו יונה.¹⁰
2. רכילות היא סיפור דבר רע דווקא שאמר או עשה פלוני לאותו אדם שלו נאמרת הרכילות. לכך מוצא החפץ חיים סמך בשיטותיהם של בעל החינוך והרמב"ם.¹¹ המסקנה העולה משני טיעונים אלה היא כי איסורי רכילות ולשון הרע הם למעשה אותו איסור שמטרתו מניעת אמירת דברי גנאי של אדם על חברו. ההבדל היחיד ביניהם, כפי שמצטייר מדברי החפץ חיים, הוא שבלשון הרע הדובר מספר דבר גנאי שמצוי בפלוני, ואילו ברכילות הוא מספר דבר שגנותו נובעת רק מיחסו של זה שאמר את הדברים לאותו אדם שעליו הם נאמרו.

במאמר זה נבקש להתמודד עם שני טיעונים של החפץ חיים ולהוכיח כי איסור רכילות חולק גדר לעצמו, כזה שמבדיל אותו הברדלה קטגורית מאיסור לשון הרע. טענותינו ייסובו על שני צירים עיקריים בהתאם להנחות שהצגנו:

1. למעט רבנו יונה בספרו **שערי תשובה**, שהוא בפני עצמו מקור בעייתי ללימוד הלכות (שכן ספר מוסר הוא, ואף החפץ חיים היה מודע לכך),¹² רוב המקורות מפרידים בין הלכות רכילות להלכות לשון הרע, כך שאין זה מחויב שההלכות שנאמרו ביחס ללשון הרע, החמור לדעת רבים מהראשונים מרכילות, תקפות

8 ואולי בזה מצוי הסבר מדוע בחר החפץ חיים להקדים את הלכות לשון הרע להלכות רכילות, אף לשיטתו המקור להלכות לשון הרע הוא בלאו של "לא תלך רכיל".

9 כל המובאות מספר **חפץ חיים** במאמר זה לקוחות ממהדורת מרכז הספר, ירושלים תשנ"ט. המובאות מספר **שערי תשובה** לרבנו יונה הן ממהדורת יריד הספרים, ירושלים תשנ"ט.

10 ראו לדוגמה פתיחה, לאוין, 'באר מים חיים', סעיף קטן א-ג. ושאר המקומות לפי המפתח.

11 פתיחה, עמ' יט; הלכות רכילות, כלל ב, אות ג.

12 בגוף המאמר נביא מדבריו של החפץ חיים בעניין ונרחיב מעט בהם.

מפירושו עולה כי הליכת רכיל משקפת פעולה שאדם עושה כדי לדלות את דברי הגנאי שמטרתם לסכסך בין אנשים. פירושו נובע מחילוף נפוץ בין עיצורי החיך - כ"ף בגימ'ל - ומלמד כי משמעות האיסור היא הריגול, היינו הפעולה או ההתנהגות המקדימה לדיבור דברי הגנאי.¹⁶ מכאן נראה כי רש"י לא ראה את לשון הרע ורכילות כשני מקרים או איסורים שונים אלא כפעולה אחת הכוללת שני שלבים: ריגול ודליית הפרטים, ולאחר מכן סיפור מעשה הגנאי,¹⁷ ונמצא שאיסור זה הוא המקור העיקרי לאיסור לשון הרע. הדבר אף ניכר מפירושו ללאו "לא תשא שמע שוא" (שמות כג, א) - לרבים לאו זה הוא המקור לאיסור לדבר לשון הרע,¹⁸ אך רש"י פירשו כמוסב על המקבל לשון הרע. כנראה הוא ראה צורך לדייק בכך כדי להותיר את פסוקנו פנוי כמקור העיקרי לאיסור הדיבור בלשון הרע.

כשיטה זו נראה שהלך אף הרשב"ם, אלא שפירש את המושג רכיל באופן שונה: "המחזר בעיירות, מהלך לומר לשון הרע מזה אל זה" (פירוש לתורה, ויקרא יט, טז). דהיינו, לשיטתו אין הריכול פעולה מקדימה להשגת דברי הגנאי אלא הדרך להפצתם "מזה אל זה". ודומה שמטעם זה אף הוא לא חילק בביאורו לתלמוד בין האיסורים.¹⁹ המשותף לשני הפירושים האלה הוא הטענה כי הרכילות היא פעולה הנלווית לסיפור לשון הרע, וכזו המאפיינת את דרך ביטוי, ולכן כאשר התורה אוסרת את פעולת הרכיל היא מכוונת למעשה כנגד פעולתם של מספרי לשון הרע. זהות זו עולה בבירור ממחלשות דבריו של רש"י "שכל משלחי מדנים ומספרי לשון הרע הולכים... לרגל", ואף מפירושו של הרשב"ם, שלא מצא בשום מקום אחר בתורה מקור לאיסור אמירת לשון הרע.

לעומתם, הרמב"ן מצא מקור אחר המנותק מפעולת הרכיל שימש מקור לאיסור לשון הרע. כך הוא כותב בנוגע לציווי על זכירת מעשה מרים:

זכור את אשר עשה ה' אֵלֶיךָ לְמֵרִים - ולפי דעתי שהיא מצות עשה ממש... והיא אזהרה מלדבר לשון הרע... ומכאן נראה שרבותינו יעשו אותה מצוה, לא ספור ועצה בלבד להנצל מן הנגעים. ואיך יתכן שלשון הרע שהוא שקול כשפיכות דמים לא תהיה בו בתורה לא תעשה גמור או לאו הבא מכלל עשה,

16 ממקורות שונים מצינו שאף המשילו את פעולה הריגול לדיבור: "לא רגל על לשונו" (תהלים טו, ג). ראו אנציקלופדיה מקראית, הערך 'רכילות': "מן הסתם אין השורש רכל אלא צורת משנה של רגל, ואמנם משמש רגל ב... (שמ"ב יט, כח) לשון נרדף אל הלך רכיל ב (וי' יט, טז). מערכת ביטויים נרדפים גזורה מאבר הלשון".

17 אך קשה מעט קביעתו שכל מספרי לשון הרע או משלחי מדנים מקדימים לרגל בבתי חבריהם, שהרי בסיפורו של דואג האדומי, דמות הרכיל הקלסית, נראה שלא קדמה פעולת ריגול להלשנה! ראו שמואל א כא, ח: "ושם איש מעבדי שאול ביום ההוא נעצר לפני ה' ושמו דאג האדמי". ופירש רש"י: "עוצר עצמו לפני אהל מועד לעסוק בתורה". ונצטרך לתרץ ברזח כי אף על פי שדואג הגיע לנוב מלכתחילה שלא לצורך ריגול, כשהגיע דוד הטה אוזנו ועיניו לראות מה מתרחש שם כדי לספר זאת לאחר מכן לשאול.

18 מכות כג ע"א: "ואמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה: כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר - ראוי להשליכו לכלבים, דכתיב: לכלב תשליכון אותו, וסמיך ליה: לא תשא שמע שוא וגו', קרי ביה נמי לא תשיא". והשוו למכילתא דר"י, פרשה כ, מכילתא דרשב"י כג, א; מדרש אגדה (בובר) כג, א. ועיינו עוד בפירוט מוני המצוות שויבאו בהמשך המאמר.

19 ולכן תמצא לדוגמה בפירושו לבבא בתרא לט ע"א, בסוגיית אפי תלתא, את השימוש בלשון רכיל. וקשה על החפץ חיים שרצה לתלמוד מכאן את דין אפי תלתא גם לעניין רכילות ולא דייק לרשב"ם אין איסור רכילות שעומד בפני עצמו, ולא כשיטתו (ראו הלכות לשון הרע, כלל ב, 'באר מים חיים' ו, והלכות רכילות, כלל ב, אות ג, 'באר מים חיים' ד).

אבל בכתוב הזה אזהרה גדולה בו, להמנע ממנו בין בגלוי בין בסתר בין במתכוין להזיק ולהבזות בין שאין מתכוין להזיק כלל. וזו מצוה מכלל תרי"ג מצוות, ושכחה בעל הלכות גדולות וכל המונים המצוות אחריו.²⁰ (פירוש לתורה, דברים כד, ט)

לדעתו, חומרתו הרבה של איסור לשון הרע מחייבת אותנו למצוא מקור לאיסור גם שלא בדרך פעולה של רכיל. לשון הרע הוא דיבור האסור בפני עצמו, כמו שאר דיבורים אסורים, כגידוף ושבוועת שווא, ולכן אין הוא תלוי בהקשרים החברתיים שבהם הוא בא – בין שהוא נאמר בכוונה להזיק בין לאו, בין שנאמר בדרך של ריגול בין לאו, הוצאת המילים של לשון הרע מהפה אסורה. לפי זה, מהי רכילות? מפרש הרמב"ן:

כי הרוכל הולך כל היום קונה מכאן ומכאן והולך ומוכר במקומות אחרים בכאן ובכאן, כמו שמזכירין חכמים ורכילין המחזירין בעיירות. וזה טעם "בעמך", כי הוא הולך ברבים. (פירוש לתורה, ויקרא יט, טז)

הרמב"ן מביא דברים אלו לאחר שהוא מצטט מפירושו של רש"י, ונראה שהוא מסכים לעיקרו. סיכום שיטתו יראה אפוא כך: איסור לשון הרע הוא איסור עקרוני וחמור שאינו תלוי בדרך ביטוי או בפעולות הנלוות לו, ועל זה הזהירה התורה בציווי לזכור את מעשה מרים. באזהרה על הרכילות חזרה התורה על איסור זה אלא שעסקה רק בממד אחד בדרך ביטוי השונים, והוא הדרך של הפצתו ברבים.

נמצא שהרמב"ן הבדיל ואף העצים את איסור לשון הרע מרכילות. שלא כשיטת רש"י ורשב"ם, שלדירם האיסור של לשון הרע התאפיין בפעולה הזורה שנאה, סכסוך ומדון, לרמב"ן הוא נותק מלהיות תלוי בדרך סיפורו. רק חלק אחד במרחב האסור הוא פעולה שמטרתה להפיץ אותו.

והנה, אף על פי שלשיטת ראשונים אלה הרכילות אינה איסור העומד בפני עצמו אלא דרך פעולה הנלווית ללשון הרע, החפץ חיים מצא בהם דווקא סמך לשיטתו לכלול יחד את שני האיסורים:

והנה כלל [רש"י] הרוכל והמספר לשון הרע ביחד במלת רוכל... וכן מפירוש הרמב"ן בחומש משמע דתיבת רוכל כולל שניהם. (הלכות לשון הרע, כלל א, 'באר מים חיים' ד)

יתרה מזו, הוא מבקש ללמוד מדברי הרמב"ן דלעיל גדר בהלכות רכילות:

וכן כתב הרמב"ן בחומש פרשת תצא דאיסור לשון הרע הוא אף על פי שאינו מתכוין להזיק כלל, ונראה דהוא הדין ברכילות. (הלכות רכילות, כלל א, 'באר מים חיים' ז)

קשה להלום מסקנה זו של החפץ חיים עם דברי הראשונים הנ"ל. רכילות אינה איסור הכלול יחד עם לשון הרע בתיבה אחת אלא היא-היא פעולת לשון הרע לשיטתם. כל עניינה הוא דרך פעולה כזו המעידה כי כוונתו של המספר היא לסכסוך ומדון. וכיצד

20 הרגשה זו וכל שאר ההדגשות בצייטוים שבמאמר זה – שלי. יש שהקשו מדוע לא למד הרמב"ן את איסור לשון הרע מהפסוק "לא תשא שמע שווא" או "ונשמרת מכל דבר רע" שנדרש בירושלמי בדרך זו, אך נראה שבפסוק הראשון הבין כרש"י, שנאסרה בו קבלת לשון רע, ואילו לגבי השני נראה שלא התקבל למסקנת הירושלמי. וראו עוד 'שכחת העשין' לרמב"ן (על ספר המצוות לרמב"ם), עשה ז.

אפשר ללמוד מכאן שרכילות אסורה גם ללא כוונה שכזו? את זה אמר הרמב"ן רק ביחס ללשון הרע.

2. ספרא, ירושלמי ורמב"ם

בספרא פרשת קדושים, ב, ה מובא פירוש אחר לרוכל: "לא תלך רכיל בעמך... שלא תהיה כרוכל שהוא מטעין דברים והולך". לכאורה נראה שיש בזה מעין דברי הרמב"ן לעיל, אולם בירושלמי פאה א, א הדרשה מורחבת מעט: "תני רבי נחמיה שלא תהא כרוכל הזה, מטעין דבריו של זה לזה, ודבריו של זה לזה".²¹ נשים לב שגם כאן התפרש הרכיל לפי הדימוי של הרוכל המחזר בעיירות, אך לא מצד זה שהוא עובר בציבור ומפיץ את מרכולתו. כאן הוא מתפרש בדרך זו שהוא משמש מתווך וסיטונאי בין המוכר, הוא אומר הדברים, ובין הקונה, מי שעליו נאמרו הדברים. דהיינו, האיסור עבר מהמישור של הפצת דברי גנאי לרבים אל המישור הבינאישי - לגילוי דבריו של אדם אחד על האחר אל מושא הדברים, וחשיפתו לפניו.²²

על פי זה נראה שאין איסור רכילות מבוסס על דיבורי גנאי ולשון הרע, אלא הוא משמש קטגוריה עצמאית - האיסור הוא להעביר כל דבר שאדם אחד אמר על אדם אחר גם אם אין בדברים שום גנאי. הפסול בכך יכול להתפרש לכמה פנים: או שיש בזה הלשנה, כפי שמפרש האבן עזרא על אתר, או שיש כאן מידה של חוסר נאמנות וגילוי סודות, כפי שמלמד שלמה המלך: "הולך רכיל מגלה סוד, ונאמן רוח מכסה דבר" (משלי יא, יג; משנה סנהדרין ג, ז), או שיש בזה בהכרח ריבוי מחלוקות בישראל (לבוש, חושן משפט, יט, א), כאלו העלולות להביא לידי שפיכות דמים, כפי שקרה במקרה של דואג האדומי (שולחן ערוך הרב, אורח חיים, קנו, י).

ובדרך זו נראה שהלכו עוד ראשונים כמאירי (בית הבחירה, שבת קיח ע"ב), ספר מצוות גדול (לאוין ט: "איזהו רכיל המגלה לחבירו דברים שדיבר ממנו אדם בסתר") וכן משמע מאליה רבה פרק יח, ועוד.

פירוש קרוב לזה אף עולה מדברי הרמב"ם, שכתב:

המרגל בחבירו עובר בלא תעשה, שנאמר לא תלך רכיל בעמך... צא ולמד מה אירע לדואג האדומי. אי זה הוא רכיל? זה שהוא טוען דברים והולך מזה לזה ואומר, כך וכך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני. אף על פי שהוא אומר אמת הרי זה מחריב את העולם. יש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חבירו אע"פ שאומר אמת. (הלכות דעות,

ז, א-ב)

21 להלן נראה גרסה שונה בדבריו.

22 וכבר עמד על הבחנה זו בעל הערוך לנר בפירושו לסוגיה בסנהדרין (ל ע"א), הדנה באופן כתיבת פסק הדין - אם לפרסם את שמות הדיינים המחייבים והמזכים או לא. על סברת תוספות שטוענת שאין בדבר חשש לרכילות, דבר שלכאורה נוגד משנה מפורשת, הוא כותב: "אכן נראה כונת התוס' עפ"מ"ש הר"ן בשם הירושלמי וזה לשונו: וא"ת והאיך אמרו דר"ל לית ליה לא תלך רכיל והא מתניתין היא וא"א ליה לאפלוגי עליה. וי"ל שלא אמרו במשנתנו אלא שלא יחזיק הדין טובה לעצמו בפני הבעל דין שזוהו ודאי ענין רכילות אבל כאן שכותבין את הדין לפי תומם אפשר שאין בזה משום לא תלך רכיל דחששא דמחזי כשיקרא עדיפא ליה וכן אמרו בירושלמי עכ"ל. הרי דכתב ג"כ ממש כלשון התוס' שאין בזה משום לא תלך רכיל וזהו ג"כ כוונת התוס' רק שקיצרו".

הרמב"ם מזהה אף הוא את הרכיל עם המרגל, אולם נראה שלא פירש אותו כרש"י. הוא אף גורס אחרת בשיטתו של ר' נחמיה וסובר שהרכיל הוא המפיץ דברים ששמע מפלוני או עליו לרבים (ולא כמי שמעביר אותם לחברו, כפי שפירש ה'כסף משנה'). מנגד, ניכר שהרמב"ם לא דיבר כאן על מקרה שמספר דברי גנאי, שכן מלבד זה שהוא לא ציין זאת, בהמשך הוא מנגיד אותו למספר לשון הרע אשר מיוחד בכך שמספר בגנות חברו. וממה אפוא נובע האיסור? נראה לומר שהרמב"ם מצא פסול בעצם העובדה שהאדם הולך ועובר מאדם לאדם ומספר על דבריו האישיים של פלוני. בפעולה שכזו יש ממד של ריגול, גם אם אין הדברים כוללים דברי גנאי מפורשים, המבטא עוד אחת מנורמות ההתנהגויות החברתיות האסורות המפורטות החל מפרק ו בהלכות דעות. הדבר עלול לגרום להרס האמון העומד בתשתית החברתית הרצויה ולבידולו של הפרט מחבריו הסובבים אותו.

ואף על פי כן, נראה שהחפץ חיים הבין בדעת הרמב"ם כי מדובר דווקא בגילוי דברי גנאי – "כיון דידע דואג את לב שאול" (הלכות רכילות, כלל א, 'באר מים חיים' ד). כלומר, מתוך שידע דואג ששאול נוטר טינה לדוד, ממילא סיפור הדברים שעשה אחימלך היה גילוי של דברי גנאי. ואולם, קשה לראות כיצד הבנה זו משתלבת בדברי הרמב"ם. לא זו בלבד שהרמב"ם לא כתב זאת במפורש (ואף לא ה'כסף משנה' בביאור שיטתו), ונמצא שהעיקר חסר מן הספר, אלא שגם דבריו על דואג הם רק על דרך החיזוק והלימוד ולא באו כדי להגדיר את האיסור.²³ ואמנם, כך מצאנו שהבין בדבריו ר' שניאור זלמן מלאדי בספרו שולחן ערוך הרב (שם) ור' שלמה גאנצפריד בספרו קיצור שולחן ערוך (סימן ל), שבהעתקת דבריו הדגישו "שאינן בדבר גנות".

נמצא אפוא לפי שיטות אלו שרכיל חולק גדר לעצמו ולשון הרע חולק גדר לעצמו. הליכת רכיל מוגדרת כמצב שבו אדם מגלה סודות ומעביר אותם מאדם אחד למשנהו,²⁴ ואילו אמירת לשון הרע מתייחסת לאדם הדובר גנאי על פלוני בציבור, כפי שהעלינו בפתיחת דברינו. רכילות נאסרה מפאת התנהגות חברתית שעלולה לזרוע הרס, ולשון הרע נאסר כי יש בדברים הנאמרים מן הדיבור הפסול. ממילא, ברור מדוע הלכות שונות שנאמרו בתלמוד בנוגע ללשון הרע לא יתאימו לרכילות. לדוגמה, דברי הגמרא במסכת נידה (סא ע"א) שאף על פי שאין לקבל לשון הרע עדיין יש לחשוש לדברים, אינם שייכים כאשר לא מדובר בדברי גנאי; וכן הנאמר במסכת בבא בתרא (קסד ע"א – קסה ע"ב) שיש איסור על אבק לשון הרע שמתוך "טובתו אתה בא לידי רעתו", אינו מסתבר ששייך לרכילות לפי ששם אין שום "רעתו" שאפשר להגיע אליה.

3. ספר החינוך, רבנו יונה והחפץ חיים

ואולם, יש שנקטו גישה מצמצמת והחשיבו את הרכילות דווקא כאשר המרכל מספר "דבר רע" שאמר או עשה לו חברו. כן למשל נכתב בספר החינוך:

23 ראו אורח מישורים, ח, סעיף קטן ב: "ונראה מה שנקט דואג לדמיון, הוא לדוגמא בעלמא, דאי מהתם איכא למדחי דילמא דואג דרך לשה"ר אמר... וכדמשמע קצת מקרא...". אך בהמשך נראה שרוצה ללמוד ממנו, ונביאו בהמשך.

24 שיטה מעניינת היונקת משיטה זו היא שיטתו של שו"ת הלכות קטנות (א, קעו), הסובר שרכיל נקרא מי שמגלה מסתורין של חברו גם אם אינו מספר אותם לאיש, אבל לא מצאנו אף אחד מהראשונים שסובר כן.

לא תלך רכיל. והענין הוא שאם נשמע אדם מדבר רע בחבירו, שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר בך כך וכך. (מצווה רלו)

לשיטתו גם ברכילות יש מן הדיבור הרע, אלא שמקורו הוא לא באדם הדובר את הדברים, אלא באדם אחר ששמע ממנו והעביר את הדברים הלאה אל האדם השלישי. כאן ניכר כי רכילות מתקרבת מאוד ללשון הרע שכן בשניהם יש דברי גנאי, אלא שבלשון הרע הגנאי הוא אובייקטיבי ויוצא מפי הדובר אותו ואילו ברכילות הוא גנאי סובייקטיבי המקבל את משמעותו רק מכך שמספרים זאת לאדם שעליו נאמרו הדברים. ואכן, בשטף דבריו בפירוט המצווה בעל החינוך מזכיר את איסור לשון הרע כ"שותפו" של איסור הרכילות.

בדרך זו הלך אף רבנו יונה. מדבריו משמע כי גילוי דברים ניטרליים, אף שהם כוללים דברי סוד, איננו בכלל הולך רכיל. וזה לשונו:

וחיב אדם להסתיר הסוד אשר יגלה אליו חברו דרך סתר אע"פ שאין גילוי הסוד ההוא ענין רכילות, כי יש בגלוי הסוד נזק לבעליו וסבה להפר מחשבתו, כמו שנאמר הפר מחשבות באין סוד. והשנית כי מגלה הסוד אך יצא מגדר הצניעות והנה הוא מעביר על דעת בעל סוד, ואמר שלמה עליו השלום גולה סוד הולך רכיל... אע"פ שאין במחשופו הסוד ההוא ענין רכילות בין אחד לחברו תביאהו המדה הזאת להיות הולך רכיל שהוא מארבע כתות הרעות אחרי אשר אין שפתיו ברשותו לשמרן... (אות רכה, עמ' קמד)²⁵

הנה כי כן, גילויי סוד נאסרו לא משום שיש בהם דין רכילות. הם רק "אבק רכילות" אשר עלול להרגיל את האדם לדבר רכילות, אבל אינם אסורים מתוקף עצמם. מכאן משמע כי רכילות עצמה היא דיבור שיש בו מן הגנאי, וממילא המרכל כלול בכת מספרי לשון הרע.

כאמור בפתיחת דברינו, בדרך זו הלך אף החפץ חיים, כאשר בעל החינוך ורבנו יונה משמשים מקור נאמן לשיטתו. לשיטת החפץ חיים ההבדל היחיד בין רכילות ללשון הרע הוא רק הסגנון שבו הדברים נאמרים, אולם מבחינת העיקרון נדמה שאין שום הבדל ביניהם, שכן הוא כותב בפתיחה לספרו: "לשון הרע הינו המספר בגנות חברו, ורכילות הינו שמספר לאחר מה שחברו דבר עליו רעה או עשה לו רעה" (וראו עוד הלכות רכילות, כלל א, אות ד; כלל ב, אות ג). דהיינו, בדיוק כמו בשיטת בעל החינוך, בשני הדיבורים יש ממד של גנאי. בלשון הרע הגנאי אינו תלוי דווקא במי ששומע אותו שכן מדובר בפגם שקיים בעצם הדמות שעליה הדובר מספר. לא רחוק ממנו מצויה הרכילות, שבה הגנאי תלוי באופן ספציפי באדם השומע אותו שכן מדובר בגנאי שאינו קיים בגופו של אותו פלוני אלא כזה הנובע מיחסו אל האדם ששומע את הרכילות. וגנאי שכזה - גם הוא נחשב לגנאי שראוי להימנע ממנו.²⁶

25 ואמנם יש להסתפק אם אפשר ללמוד מספר מוסר שיטה בהלכה, ובכך נעסוק בפרק הבא.

26 ולכאורה היה אפשר למצוא לכך עוד ראיה מדבריו של האבן עזרא בפירושו לדיניאל "ואכלו קוציהון" שמפרש "תרגום לא תלך רכיל המדובר בסתר רעה על אחד", אך ראו בפירושו לתורה לאיסור הנ"ל שלא הזכיר זאת כלל, ואדרבה כתב רק את עניין המלשינות, ונראה כי כלל את כל הדברים שיכולים לסכסך בשם "רעה".

דא עקא, ממקומות אחרים בחיבורו נראה שהחפץ חיים מרחיב מעט הגדרה זו. בהלכות רכילות (כלל א, אות ב) הוא מצטט את דברי הרמב"ם ואינו מציין כי מדובר בדברים שיש בהם רעה דווקא, ואף בהמשך הוא כותב: "ודע, דאסור רכילות הוא אפילו אם אין מתכוון ברכילותו להכניס שנאה בלבו על אותו פלוני... אפילו הכי אם הוא משער שעל ידי זה תכנס שנאה בלב שמעון על יהודה, רכיל מקרי" (שם, אות ג). משמע, שדי בספק שהדבר הנאמר יביא לשנאה בלב השומע (גם ללא כוונת סכסוך) כדי להחשיב את הדבר לדיבור של גנאי ולאסור אותו מדין רכילות.

נמצא שהחפץ חיים שילב את עמדת בעל החינוך ועמדת הרמב"ם לשיטתו, והחשיב לפיכך את איסורי לשון הרע ורכילות לאיסורים זהים. ואולם, כאמור, פרשנות זו בדברי הרמב"ם אינה פשוטה כלל. הרמב"ם דיבר על כל דיבור, ללא אזכור של נזק או גנאי, וממילא את עיקרו של האיסור יש לראות דווקא באופן שבו הדברים נאמרים ולא בתוכנם. אשר על כן, אי אפשר לראות בדבריו הרחבה של ספר החינוך, אלא להפך - יש ביניהם מחלוקת עקרונית על אופיו של האיסור.

סיכום הדברים: לשיטת רש"י, רשב"ם ורמב"ן, נראה שאיסור רכילות מזוהה עם איסור לשון הרע אלא שהוא מוסב על הדרך שבה הדברים נאמרים - לרש"י הוא פעולת הריגול המקדימה, ואילו לרשב"ם ולרמב"ן מדובר בדרך הביטוי וההפצה של לשון הרע. לראשונים אחרים (ואף פוסקים אחרונים) איסור רכילות נבדל מאיסור לשון הרע. רובם סוברים שרכילות אסורה גם בדברים שאין בהם גנאי לפי שיש בגילוי דבריו של אדם על חברו התנהגות מוסרית פסולה שיכולה להביא לסכסוך חברתי. רק ספר החינוך ורבנו יונה סוברים שרכילות היא גילוי דברי גנאי דווקא, כך שממילא איסור זה מתקרב לגדרים של לשון הרע עצמו.

נמצא ששיטתו של החפץ חיים מבוססת רק על מיעוט שבראשונים מן הראשונים. הן לקבוצה הראשונה הן לרוב הקבוצה השנייה רכילות מתייחדת לא בתוכן הדיבור כי אם בהתנהגותו של האדם הדובר אותה (ועל כן, או שהיא-היא לשון הרע או שהיא איסור שונה לחלוטין), ורק לשיטת ספר החינוך ורבנו יונה יש לראות בזה איסור מקביל לאיסור לשון הרע, ומשום כך אפשר להעתיק דינים והלכות מזה לזה.

ג. היחס בין האיסורים

באופן עקרוני די היה בדברינו עד כה כדי להיווכח שלהלכות רכילות אין יסודות מוצקים. ואולם בהמשך דברינו נבקש להוכיח שגם לשיטת החפץ חיים, מעטים הם המקורות שכוללים את האיסורים יחדיו.

כאמור בפתח דברינו, מצא החפץ חיים תמיכה לשיטתו בדברי הירושלמי, הרמב"ם (בהלכות) ורבנו יונה, שכללו יחד את שני האיסורים.²⁷ ואולם מסקירת שיטתם של רוב מוני המצוות עולה מסקנה הפוכה. אצל רובם, האיסורים דווקא באים בנפרד,

27 מקור נוסף שמביא החפץ חיים לדבריו הוא ספר מצוות גדול, לאוין ט, אך נמנענו מלהביאו לפי שהוא מצטט את דברי הרמב"ם. ואף על פי כן, גם ממנו יש ראייה לסתור את הבנתו של החפץ חיים, שכן הוא מביא את לשון הרע בתור "עוון אחר גדול מזה ורכילן" ומציין את ההלכות השנויות לגביו. ואם ההלכות נאמרו ללאו החמור, כיצד נלמד אותן גם לאיסור הקל?

בשני לאווים שונים: "לא תלך רכיל" ו"לא תשא שמע שווא"²⁸ כך למשל מובא בספר המצוות לרמב"ם (רכילות, לאוין שא; לשון הרע, לאוין רפא), באזהרות רס"ג (לא תעשה ס ולה, בהתאמה) ואבן גבירול (לב וי, בהתאמה), ספר מצוות גדול (לאוין ט וי, בהתאמה), וספר החינוך (רלו ושלא, בהתאמה). אמנם נראה שהחפץ חיים היה מודע לעניין זה ולקושי שהוא מעלה על שיטתו, ולכן ביאר לשיטת הסוברים שרכילות חמורה מלשון הרע:

צ"ל מה שפרטה התורה לאו על רוכל ולא סמכה במכל שכן על לאו דלא תשיא וכנ"ל, משום דהתורה רצתה להשמיענו לאו מיוחד לאיסור לשון הרע ורכילות ונפקא מיניה שיהא חייב מלקות במוציא שם רע... או אפשר דהתורה רצתה להשמיענו שיש לו איסור משעת הילוך שהקדים גליו לדבר עבירה... כיון שהזמין עצמו לילך ולדבר רכילות עובר על לאו זה. (הלכות לשון הרע, כלל א, עמ' נו, הגה)

אך שיטת הרמב"ם, שממנה משמע שלשון הרע חמור מעוון רכילות, מעוררת לגבינו קשיים, והוא נשאר בצריך עיון:

קשה לי, הא לשון הרע מלא תלך רכיל נפקא כדאיתא פרק ז מהלכות דעות שהוא בכלל רכיל וגדול ממנו, ובשלמא בגמרא איכא למימר דמשום הכי דרשו מלא תשיא כדי למסמכיה ללכלב תשליכון אותו כדי לדרוש מזה שראוי להשליכו לכלבים אבל הכא קשה, וצ"ע. (שם, כלל ו, עמ' קכג, הגה)

על כל פנים, עובדה היא שאין להתווכח עמה כי אצל רוב מוני המצוות שני האיסורים הללו באים כנפרד, דבר שכמובן מעיב על השוואת הלכותיהם. ואמנם, ר' ירוחם פישל פערלא (ביאור על ספר המצוות לרס"ג) מסיק מכך כי שני האיסורים חלוקים הם אחד מן השני:

ואמנם גם לפ"ו עדיין צ"ע לכאורה דלפי דרכו ז"ל [רמב"ם], אחר שמנה לאו דלא תשא שמע שווא למה מנה לקמן לאו דלא תלך רכיל שהוא אזהרה למספר לשון הרע, וכבר נכללה אזהרה למספר לה"ר בלאו דלא תשא שמע שווא...? אבל גם זה לק"מ [לא קשיא מיד]. דלאו דלא תלך רכיל כולל נמי אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה... ומשום זה הוצרך למנותו. ובלא"ה [ובלאו הכין] לפמש"כ [לפי מה שכתב] הרמב"ם ז"ל לשון הרע ורכילות שני עניינים מיוחדים וחלוקים בפ"ע הם ואין זה בכלל זה... (לא תעשה לה, כרך ב, עמ' 74)

נבוא עתה לעיין במקורות שציין החפץ חיים בהרחבה.

1. ירושלמי

המקור הראשון והעיקרי שעליו מסתמך החפץ חיים הוא בירושלמי:

אזהרה ללשון הרע מניין? "ונשמרת מכל דבר רע". אמר רבי לא, תני רבי ישמעאל: "לא תלך רכיל בעמך" – זו רכילות לשון הרע. תני רבי נחמיה: שלא תהא כרוכל הזה, מטעין דבריו של זה לזה, ודבריו של זה לזה. (פאה א, א)

28 ורק בזה נחלקו, אם לשון הרע הוא עיקרו של הלאו או שמא הוא רק נלווה לאיסור שחל על הדיין לשמוע דברי בעל דין אחד לפני ששמע את חברו.

בביטוי "רכילות לשון הרע" המובא בדברי ר' ישמעאל התקשו רבים, וכפי שבדרך כלל קורה בסוגיות שתומות בירושלמי, גם כאן אפשר למצוא חילוקי גרסאות. בעל התורה תמימה גורס "זו רכילות זו לשון הרע", ומבאר שר' נחמיה בא להסביר מדוע לשון הרע כלול ברכילות: "לפי שדרך בעלי רכילות לשמוע דברים ולהטעים (ולא כגירסתנו 'להטעין', ראה תורת כהנים ד, ה) לחבירו... והוא כדרך הרוכל המחזיר בעיירות עם סחורות קטנות שדרכו להרבות דברים, ובעל לשה"ר דרכו לספר בגנות חברו ולהטעים דבריו". מכאן נראה שסבר בעל התורה תמימה כשיטת רשב"ם ורמב"ן דלעיל, שלא הבחינו בין האיסורים. ונראה שכן סבר גם ר"י אלנקווה בספרו **מנורת המאור**, שגרס בדומה לכך: "אמר ר' מני, כך תני ר' ישמעאל, לא תלך רכיל בעמך, זה נבלות פה של לשון הרע. תני ר' נחמיה, שלא תהא כרוכל הזה, מטעים דבריו של זה לזה, ומטעים דבריו של זה לזה" (לשון הרע, עמ' 339).

נוסחה שנייה המופיעה ב'גליון הש"ס' על הדף גורסת "רכיל ולשון הרע", וכוונתה שר' ישמעאל רואה בפסוק זה מקור לשני האיסורים גם יחד – רכילות ולשון הרע. כפי הנראה, על ביאור זה סמך החפץ חיים כאשר כתב: "וכן איתא בירושלמי פ"א דפיאה הלכה א דלאו זה כולל לשניהם" (פתיחה, לאוין, 'באר מים חיים', אות א). נוסחה זו כמובן מסתדרת היטב עם שיטתו שלפיה לאיסורי רכילות ולשון הרע יש מכה משותף נרחב לפי שבשניהם מדובר באמירת דברי גנאי. ואולם יש מקום להקשות על שיטה זו מדוע לא מצאנו את הבבלי קושר בין האיסורים כפי שעשה הירושלמי. הנוסחה השלישית היא הנוסחה שהבאנו, שאף נראית המדויקת ביותר לפי השוואת כתבי־יד. הפני משה' מפרשה:

זו רכילות לשון הרע. מנין.

תני ר' נחמיה. דשתיהן נכללו באזהרה זו שלא תהא כרוכל הזה שהולך מבית לבית ותהא מטעין דבריו של זה לזה וזהו רכילות, אלא דכשהוא מטעין דבריו של זה לזה אומר ג"כ לשון הרע על זה לזה ועל זה לזה.

מפירושו עולה כי אמנם המקור של לשון הרע הוא באיסור "לא תלך רכיל", מפני שהמספר לשון הרע עושה זאת בדרך של הולך רכיל. דהיינו, במהלך המעבר מפלוני לאלמוני וסיפור דבריו של זה לזה, הוא מספר גם עניינים שיש בהם לשון הרע.²⁹ נמצא שכאשר אסרה התורה "לא תלך רכיל" היא אסרה את כל הדיבורים שייאמרו בדרך של רכיל – בין דברים ניטראליים בין דברים של לשון הרע, וכנראה אף דברי שקר. נמצאה שיטתו של החפץ חיים בנויה רק על נוסח אחד בירושלמי. לפי הנוסח הראשון אין מקום כלל לראות ברכילות גדר בפני עצמו, וזאת כשיטת רמב"ן וסיעתו;

29 יש לציין שלפי זה לא מחייב לראות את המונח לשון הרע כשאלה אלא לפרש שמדובר ב"רכילות לשון הרע" כפשוטו, היינו שמדובר ברכילות שבה הוא דובר לשון הרע. וכן מצאתי שפירש ר' משה שמעון זיווין, אלא שהוסיף על דברים אלו עוד גדר שלישי, של לשון הרע עצמאי, שאינו בא בדרך של הליכת רכיל. וכך הוא כותב: "נקוט כללא דעת הירושלמי כי סתם לשון הרע הוא המספר בגנותו של חברו ואינו מטעין מזה לזה הרברים הנוגעים מזה לזה רק מספר לאנשים דעלמא. והמטעין מזה לזה ולא בגנותו נקרא רכילות. ואם מטעין מזה לזה וגם הוא גנותו נקרא רכילות לשון הרע. והוא קשה יען כי הוא מורכב משניהם. וזהו שאמר ר' לא תני ר' ישמעאל לא תלך רכיל בעמך זו רכילות לשון הרע. היינו כיוון שהוציא הרכילות בלשון הליכה משמעו שלא תהא כרוכל המטעין דברים של זה לזה ושל זה לזה. ואו נקרא רכילות לשון הרע שמורכב משניהם כנ"ל" (ספר משבי"ח, ב, ירושלים תרע"ח, עמ' 4).

ולפי הנוסח האחרון ופירושו ב'פני משה', לשון הרע כלול בדין רכילות לפי שמצטמצם לדרכו של ה'טוען דברים מזה לזה' ואינו עומד כגדר בפני עצמו וכל שכן כאיסור הכולל את דין רכילות!

2. רבנו יונה

המקור הברור ביותר לשיטתו של החפץ חיים הוא בדברי רבנו יונה בספרו **שערי תשובה**, אשר כלל את המרכל בכת מספרי לשון הרע. לאחר שציין את חומרת איסורו של לשון הרע, אשר מקורו בלאו "לא תשא שמע שווא", הוא מציין:

החלק השלישי, הולך רכיל. והוזהרנו על זה מן התורה, שנאמר לא תלך רכיל בעמך. וגם זה נקרא לשון הרע והוא בכלל כת מספרי לשון הרע, כמו שזכרו רז"ל על דואג האדומי שהיה בעל לשון הרע, כי הגיד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך... וקראו רבותינו את הרכילות לשון שלישי מפני שהוא הורג שלשה: האומר והמקבלו ומי שנאמר עליו. כמו שידעת מענין דואג שנטרד בסבת הרכילות, ונהרגו הכהנים, ונענש שאול אשר קבל הרכילות. (חלק שלישי, אות רכב, עמ' קמב)

הנה כי כן, רבנו יונה מחשיב את איסור הרכילות כסניף וכפן מסוים של איסור לשון הרע, ואף טוען שזהו שמו. ואולם יש לתהות עד כמה אפשר ללמוד גדרים והלכות מספר זה, שהוא בעיקרו ספר מוסר. וכבר עמד החפץ חיים עצמו על הבעייתיות שבדבר, אלא שסבר "כי באמת נראה לעינים למתבונן היטב במאמריו הקדושים בכמה מקומות ששמר ודקדק את דבריו שלא יצא מגדר הדין", ואף על פי כן חשש לכך "ובכל זאת על פי הרוב לא סמכתי עליו לבד רק במקום שנשמע מדבריו איזה קולא, אבל לחומרא כמעט רובו ככולו הבאתי עוד איזה ראיות" (הקדמה, עמ' טו, בהערה). ואמנם כן, דבריו של רבנו יונה שהבאנו כאן מבוססים על דברי מוסר מובהקים של הגמרא (סוטה מב ע"א ובמקבילות), אשר כללה את כת מספרי לשון הרע בארבע כתות שאינן מקבלות פני שכינה (ובהן כת חנפים ושקרנים, שכידוע אינם מסווגים כאיסורים מפורשים בפוסקים). אם כך, מסתבר כי גם סיווג ההלכות והאיסורים בדבריו, ובייחוד הכללת רכילות בכת בעלי לשון הרע, נעשתה על סמך העיקרון המוסרי שבדבר ולא מהצד הדיני-הלכתי.³⁰

3. רמב"ם

המקור העיקרי לשיטתו של החפץ חיים להשוות בין איסור לשון הרע לאיסור רכילות הוא דברי הרמב"ם בהלכות דעות. לכאורה הרמב"ם כולל במפורש את איסור לשון הרע באיסור רכילות,³¹ ומכאן מסקנתו המתבקשת של החפץ חיים כי הרמב"ם לא הבחין בין האיסורים, והלכותיו של זה כהלכותיו של זה.

אך עיון רחב בדברי הרמב"ם מקשה מאוד על תפיסה זו. כאמור לעיל, הרמב"ם בספר **המצוות** מחלק מפורשות בין האיסורים: הוא תולה את איסור הרכילות בלאו "לא תלך רכיל" (לאוין שא), ואילו את איסור דיבור לשון הרע הוא תולה בלאו "לא

30 ראו דיון בעניין זה אצל בראון (לעיל, הערה 4), עמ' 206-208, ובמשך עמ' 212-213 ובהערות שם.

31 "המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תלך רכיל בעמך... יש עוון גדול מזה עד מאד, והוא ככלל לאו זה, והוא לשון הרע" (הלכות דעות, ז, א-ב).

תשא שמע שווא" (לאוין רפא). קשה יהיה לטעון כי הרמב"ם חזר בו במשנה תורה ממה שכתב בספר המצוות, שכן בהלכות סנהדרין (כא, ז) תלה שוב את איסור לשון הרע בלאו "לא תשא שמע שווא".

והנה, לפי החילוק שעשינו לעיל בין איסור לשון הרע לאיסור רכילות דומה שאפשר להציע הסבר מניח את הדעת לפער זה שנמצא בדברי הרמב"ם. אם לשון הרע הוא איסור על עצם הדיבור, ורכילות היא איסור על ההתנהגות, אפשר לשער, כדברי הירושלמי (בפירושו של ה'פני משה' שראינו לעיל), כי קיימת מציאות המורכבת משני האיסורים כאחד - כאשר האדם מרגל בחברו ומספר עליו דברי גנאי. מעתה, אפשר לכאר שכאשר הרמב"ם מתנסח "והוא בכלל לאו זה", אין כוונתו לומר שיש כאן לאו נוסף אחר שכלול באזהרת רכילות, אלא מקרה נוסף, שיש בו חומרה נוספת, בתוך המרחב של הליכת הרכיל, כפי שציירנו. עוון זה כמובן חמור הרבה יותר מהקודם, שכן נוסף על ההליכה מאדם לחברו והפצת הדברים הוא גם משלב בהם דברי גנאי. לעומת זאת, בהלכות סנהדרין הרמב"ם מזכיר את איסור לשון הרע העצמאי, שלא נעשה בדרך של הולך רכיל, ולכן תולה אותו שם בלאו "לא תשא שמע שווא" בלבד ומייעד לו כרת.³²

והנה החפץ חיים, אף שהיה מודע לפער שבין דברי הרמב"ם במקורותיו השונים בנושא סיווג האיסורים, ואף נשאר על כך בצריך עיון,³³ עדיין מצא מקום להסתמך על ניסוחו של הרמב"ם בהלכות דעות וקבע שלדעתו לשון הרע כלול בלאו של רכילות וממילא יש לזהות בין האיסורים!

ד. סיכום

בסקירת רוב שיטות הראשונים בנוגע לאיסור רכילות מצאנו שתי גישות מרכזיות: האחת רואה ברכילות התנהגות של דוברי לשון הרע, כך שלמעשה מדובר באיסור אחד, והשנייה מעמידה אותה במנותק מדיבור לשון הרע, כפעולה שחולקת איסור לעצמה. לגישה השנייה נראה להסביר כי יסוד ההבדל שבין האיסורים הוא שלעומת לשון הרע, שבו הדיבור עצמו הוא האסור, ברכילות ההתנהגות היא הפסולה, ולכן תוכנם של הדברים אינו משמש קריטריון מכריע.

32 ראו בספר משב"ח (לעיל, הערה 29) שפירש בדרך זו את הרמב"ם ואף ראה את הירושלמי דלעיל כמקורו: "...וכן מבואר ברמב"ם פ"ז ה' ט"ו מדעות איהו רכיל שטוען דברים והולך מזה לזה. יש עוין גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא המספר בגנותו וטוען מזה לזה (שהוא מורכב משניהם רכילות ולה"י כני"ל) אבל בעל לשון הרע בלבד זה יושב ואומר כך וכך עשה פלוני וכך שמעתי עליו אומר דברים של גנות. ומה שנאמר ברמב"ם שם על זה הוא מאמר נבדל כמו שמבואר בחז"ל ובזה נופלות כל הקושיות שהקשו על הרמב"ם כל נושאי כליו שם עיין בכס"מ ובראב"ד ז"ל וזה לשונו אבל בעל לשון הרע שיושב וכו'. ולפלא כי לפני הראב"ד היה חסר תיבת זה ולכן סבר שהרמב"ם כיון בתיבת אבל להגיד חומר שכו. ולפינו שנאמר ברמב"ם אבל בעל לשון הרע זה שיושב וכו'. מובן שהרמב"ם מונה והולך רכילות לבד, ורכילות לשון הרע לבד. ולשון הרע לבד זה שיושב וכו'. וסר השגתו של הראב"ד ז"ל על הרמב"ם ז"ל. גם מה שהקשה בעל מפרשי הים כאן על הגליון מתורץ היטב (כי טוב שבתרוצים שהקושיא איננה). וראו עוד שנקט עיקרון משולש זה בשו"ת יהודה יעלה, א, ריג, ושאף ניסה ליישב כך סתירה בין סוגיית הגמרא לשאליות, שאחת דיברה על לשון הרע ואחת על רכילות.

33 הלכות לשון הרע, פרק ו', באר מים חיים' ב, בהגה; הובא לעיל.

אם כן, שיטתו של החפץ חיים לראות בשני האיסורים איסורים נפרדים ובכל זאת להשוות ביניהם (בלימוד הלכות זה על זה), מוקשית מיסודה. שכן, ממה נפשך: או שרכילות היא-היא לשון הרע ואין היא חולקת גדר לעצמה, או שהיא איסור שונה לחלוטין החולק לעצמו קריטריונים שונים. הראשון היחיד שהולך בשיטה הזאת באופן מפורש הוא רבנו יונה, וכאמור, מספר זה קשה להסיק דברי הלכה כה מחודשים. אשר על כן, למסקנה נראה שלא זו בלבד שאין ללמוד את הלכותיהם של האיסורים זה מזה אלא שיש להבחין את איסור רכילות כעומד בפני עצמו ולשייך אותו יותר לתחום ההתנהגותי-מוסרי.